

Тема 3. Філософський зміст соціального розвитку.

- 1. Проблема суб'єкта соціального розвитку.**
- 2. Типологія соціальних змін.**
- 3. Фактори соціальних змін.**
- 4. Рушійні сили, закономірність і стихійність розвитку суспільства.**
- 5. Проблема суспільного прогресу.**

1. Проблема суб'єкта соціального розвитку.

Питання про суб'єкта соціального (історичного) розвитку вельми не простий. Це питання про те, хто являється справжнім творцем соціальних змін. Людина і народ у процесі своєї життєдіяльності є одночасно творцями і результатом соціального розвитку. Цей суперечливий статус ускладнює розуміння того, як вони можуть впливати на розвиток. Не менш складним є питання о субординаційних та координаційних відносин таких суб'єктів історичної творчості як особистість, народ, клас, людство. Складності питанню додає і те, що до цього часу йдуть дискусії про зміст цих понять.

Соціальний розвиток є об'єктивним процесом, який не зводиться до волі окремих індивідів. Але одночасно ми не можемо заперечувати видатну або унікальну роль окремих особистостей у цьому процесі. У ряді випадків вплив особистості настільки потужний, що він дорівнюється з проявами законів історії.

Склалося кілька підходів до ролі особистості в історії.

Героїчний детермінізм (Т. Карлейль, Ф. Ніцше, П. Штомпка). Це волюнтаристична теорія, яка вважає, що історія є виключно продуктом діяльності великих людей, героїв. Особистості діють у певному соціальному контексті. Якщо ми визнаємо, що цей контекст є продуктом діяльності іншої великої особистості, яка творила раніше, то історія постане як мозаїка, що складається з примх і свавілля окремих людей.

Фаталізм (Г. Гегель). Ця теорія протилежна героїчному детермінізму (волюнтаризму) і розглядає індивідів як частинок, які створюються хвилями історії. У кращому випадку вони носії, виразники історичного процесу, які втілюють історію, її закономірності та цілі. Історичні особистості з'являються тоді, коли приходить час для великих проектів. Але ці проекти не

усвідомлюються масами. Великі особистості – це ті, хто здатний зрозуміти задум історії в даний момент. Велика людина осягає суть справи краще, ніж інші люди, вона з'являється тоді, коли накопичуються протиріччя між старим і новим. Її поява необхідна для їх вирішення. Велика людина вирішує ці протиріччя і рятує всіх від загибелі. Коли мета досягнута, великі люди відпадають як оболонка від зерна. Згідно з Г. Гегелем, великі особистості – це продукти своїх епох, які найкраще розуміють епоху та її вимоги. Вимоги епохи закономірні, на них неодмінно хтось повинен відгукнутися. Справа не в конкретній особистості, на її місці може бути інша і виконувати потрібну роль. Наприклад, якби Цезаря не було, першим римським імператором став би хтось інший.

Слід погодитися, що велика особистість з'являється у виняткових історичних обставин, таких, які дадуть благодатний ґрунт для їх ідей, відкриттів. Якщо їхні ідеї не відповідають вимозі часу, не відповідають вимогам мас, то і здатності впливати на події і тенденції у них немає. Ніхто не може зіграти велику роль, якщо соціальні обставини цьому не сприяють. Але недостатньо жити в потрібний час і відчувати його. Людина повинна володіти особистими якостями, необхідними для виконання масштабних завдань. Діяльність великої людини повинна носити конструктивний характер, але це не означає, що вона повинна викликати загальне захоплення і схвалення. Справді, велика особистість реалізується через втілення сподівань та інтересів народу. Великі історичні зміни можливі лише при взаємодії великої особистості й масовості. Велика особистість повинна бути здатною мобілізувати інших людей на творчість і творення, вести за собою.

Неможливо відмовити в історичній суб'єктності народу. Вперше продемонструвала значення народних мас в історії у всій повноті й змусила ставитися до народу як до творця історії серйозно Велика французька революція. Кожен народ має свою історичну долю, яка визначається логікою його розвитку. Жодна особа або окрема соціальна група не може її змінити. Важливим атрибутом народу є єдність історичної пам'яті та перспективи, одночасна присутність в історичному бутті народу минулого і майбутнього, пам'яті й проекту, виступають запорукою сталого розвитку.

Соціальна філософія виділяє вагомі підстави, які дозволяють розглядати народ як вирішальну історичну силу. Для цього виділені низка підстав.

1. Зрушення в системі соціального виробництва накопичуються поступово, з плином часу змінюють його істотно. Прагнення кожного підвищити ефективність своєї праці (якщо це відповідає його інтересам), призводять до змін і в системі виробництва, і у соціальній структурі.

2. Панівні групи в суспільстві більшою чи меншою мірою в своїй політиці змушені враховувати ставлення народу до неї, йти час від часу на поступки працівникам. Кожне соціальне завоювання, право або свобода, якими так пишаються країни розвиненої демократії, є результат боротьби робітників за свої права. Особливо велика роль народних мас у переломні моменти розвитку суспільства, в періоди революцій і війн. Роль мас може бути як позитивною так і негативною – усе залежить від їхньої культури і розуміння своїх цілей у конкретний момент часу.

3. Народ виступає як справжній творець духовної культури. Народ створює і зберігає мову, ціннісну систему, моральні ідеали. Народне мистецтво передує професійному і є джерелом натхнення для нього. Твори культури знаходять справжню цінність тоді, коли вони відображають почуття і настрої народних мас.

Не можна скидати з рахунків роль еліт в суспільному процесі. Серед численних теорій еліт найбільш популярними вважаються теорії Вільфредо Парето, Гаetano Моски, Роберта Міхельса. Вони є основоположниками егалітаризму як наряду суспільних досліджень. Елементи теорії еліт можна знайти у Ф. Ніцше, Х. Ортега-і Гассета та А. Тойнбі. Прихильники елітаризму стверджують, що єдиним суб'єктом історії є еліти, а маси постають як пасивний матеріал для виконання ідей еліт, їм відводиться роль ведених.

В. Парето висунув ідею циркуляції еліт, яка полягає в тому, що частина еліт зміщується в нижній клас, а найбільш здібні представники нижнього класу піднімаються на елітарні позиції. Таким чином, еліти знаходяться в процесі постійних трансформацій. Якщо еліта виявляється закритою, тобто, трансформації еліти не відбувається, то вона вироджується. Тоді на її місце приходить інша. Але й інший еліті загрожує виродження, якщо вона не буде оновлюватися за рахунок нижнього класу. Насильницька зміна еліт становить суть революцій.

Інше бачення співвідношення мас і еліт запропонував іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет. Він стверджував, що в XX столітті маси, які займали в

історії підлеглі позиції, вийшли на подієву сцену і стали відігравати провідну роль. Мислитель негативно оцінював цей процес. Філософ вельми критично ставився до мас. Він вважав запорукою успіху будь-якого суспільства аристократизм, а маси дуже далекі від аристократичності. Масою Х. Ортега-і-Гассет називав тих, хто відчуває себе таким «як всі», і не тільки не засмучені, але й задоволені своєю невідмінністю. Пересічні душі, які усвідомлюють свою буденність, нав'язують її всім, не обманюючись щодо власної пересічності. Хто не такий, як всі, ризикує стати ізгоем.

У сучасній гуманітаристиці такі ідеї отримали велике визнання в зв'язку з поширенням масової культури. Масова людина егоїстична, байдужа до інших, дезорієнтована ціннісно. Вплив на масову людину екранної культури ускладнює здатність до роздумів, перспективної уяви, асоціацій, концентрації. Таким чином, руйнується здатність до глибоких почуттів і переживань. Ідеали та цінності масова людина замінює стандартами і модою. Найстрашніше те, що процеси масовості не оминули й еліти, які сьогодні представлені масовою людиною. Еліти протистоять масам не в культурному плані, а в стосунках влади. Ринкові відносини привели до еліти також масовою людину, але більш активну і вдалу, ніж інші. Сучасні еліти представляють собою групу масових людей, які в силу особистих або випадкових причин опинилися в складі певної керуючої групи, що складається з політиків, фінансистів, менеджерів найрізноманітнішого профілю та рівня.

2. Типологія соціальних змін.

Традиційно виділяють два основних типи суспільних змін: еволюційні та революційні. Під еволюцією розуміють процес поступового механічного накопичення кількісних змін з часом, які дають нові якості системи. Під революціями розуміють процеси вибухових, стрибкоподібних змін. До основних ознак, що відрізняє еволюцію від революції, є повільна, без розривів традиції й різких потрясінь трансформація системи, заміна старого на нове. Часто процеси еволюції носять керований характер і можуть виражатися в реформах. І еволюція, і революція є формами суспільного розвитку, тобто таких змін, які призводять систему в новий якісний стан.

Революція – це така зміна у внутрішній структурі системи, яка стає сполучною ланкою між двома еволюційними стадіями в розвитку системи, при цьому

перехід від однієї стадії до іншої відбувається через стрибок. Безумовно, революції змітають старе, те, що заважає новому розвитку. Недарма колись їх називали локомотивами історії. Однак, не варто революції ідеалізувати. Руйнування старого може носити стихійний, варварський характер. Прикладом цього може служити вандалізм хунвейбінів у період культурної революції в Китаї, які знищували неугоду владі стару інтелігенцію, прикриваючись революційною ідеологією.

Зміст соціальних революцій полягає в змінах влади, зміні відносин у власності та реструктуруванні соціальної системи суспільства.

Питання про виділення причини і рушійних сил соціальних революцій є дискусійне. У будь-якому випадку революція передуює криза, яка охоплює всі сфери в житті суспільства. П. Сорокін вказував, що ця криза проявляється в неможливості задоволення базових інстинктів. Революції відбуваються тоді, коли зникають можливості задоволення базових потреб людей і знецінюються базові соціальні рефлекси, наприклад, рефлекс індивідуального і колективного самозбереження, індивідуальності, творчості. Революціям передують колапс адміністративного й військового апаратів, широкомасштабний рух низів і рух маргінальних еліт. Процес революційних перетворень відбувається через консолідацію влади в руках груп, які здійснюють керівництво через нові соціальні інститути.

Сучасні дослідники виділяють такі джерела революцій:

- фінансове виснаження держави;
- відчуження і конфлікт всередині еліти, здатність контреліти висувати власні вимоги і протистояти курсу, який проводить влада;
- високий потенціал мобілізації населення, тобто прагнення людей поліпшити свої соціальні та статусні позиції через активні політичні дії.

Підвищена увага до питання революцій викликано тим, що і зараз ми стикаємося в різних державах з політичною, економічною і соціальною нестабільністю. Якщо влада протягом тривалого часу виявляється нездатною протистояти проблемам, це може викликати до життя радикальні рухи і створити революційні ситуації. Однак, соціальні витрати революції, як правило, є неприпустимо великі, і перевищують ті набуття, які суспільство отримує. Еволюційний шлях розвитку суспільства теж не ідеальний. Він може

виявитися непридатним для вирішення масштабних завдань виходу з серйозних суспільних криз.

У даний час у гуманітаристиці та соціальних науках став активно використовуватися термін «трансформація». Під трансформацією розуміють зміну соціального буття людей, яка обумовлена внутрішніми і зовнішніми факторами, зміни радикальні і відносно швидкі.

До рис, які відрізняють трансформацію від інших соціальних змін, відносять:

- спрямованість на зміну сутнісних якостей соціальної системи;
- поступовість і відносно мирний характер змін;
- параліч старих суспільних інститутів;
- принципова залежність процесу перетворень від діяльності та поведінки не тільки еліти, але й мас;
- слабка керованість і передбачуваність процесів, непередбачуваність його підсумків.

Рушійними силами трансформаційних процесів є всі елементи соціальної структури.

Роль різних соціальних груп у цьому процесі неоднакова. Вона залежить від їх місця на сертифікаційній сходинці, від приналежності до тих, хто виграв або тих, хто програв, від їх цінностей, потреб, інтересів, мотивів.

Для процесів соціальної трансформації характерні такі риси:

1. Тимчасовий характер. Тривалість трансформаційних процесів для кожного суспільства індивідуальна і підпорядкована безлічі внутрішніх і зовнішніх чинників – політичних, економічних, соціальних, культурних та інших.
2. Альтернативність, багатоваріантність розвитку. Суспільство, що знаходиться у стані нестійкості (біфуркації), може успішно вийти з нього через дозвіл вирішення поставлених перед ним проблем, або не впоратися з ними і навіть загинути.
3. Динамічність і аномічність. Зміни носять прискорений характер. Багаті соціальні верстви і групи виявляються не в змозі так само швидко і адекватно усвідомити зміну норм, цінностей, відносин, соціальних ролей. У такі моменти збільшуються соціальні відхилення і патології, виникають ситуації, коли старі норми і цінності вже не працюють, а нові ще не працюють. Такі стани називають соціальною аномією. Чим швидше суспільство вийде з цього стану,

тим швидше буде досягнутий порядок як єдиний нормативний порядок і соціальна рівновага.

4. Суперечливість. До суперечностей між старим і новим у процесі трансформації виявляються як суперечність між окремими соціальними верствами і групами суспільства, так і перебіг трансформаційних процесів детерміновано суб'єктивними факторами.

5. Незворотність змін. Навіть у разі повернення до старої системи неможливо точно повторити попередній стан, генетично точно відтворити старі соціальні відносини. Прикладом може служити реставрація монархій в низці країн Європи через певний час після буржуазних революцій. Ці буржуазні монархії, хоча і були схожі на попередні, феодальні, але не повторювали їх.

6. Історичність процесів трансформації. До особливостей перехідних процесів відносяться специфіка епохи, в рамках якої вона розгортається, а також початкове і кінцеве положення соціуму, цивілізаційні особливості країни, в якій вони протікають.

Перераховані ознаки взаємопов'язані і взаємно обумовлені.

3. Фактори соціальних змін.

Питання про причини соціальних змін завжди представлялося актуальним для дослідників. Філософи намагалися відкрити і описати найбільш фундаментальні, важливі фактори історичного процесу. Одні виділяли в якості головного чинника географічне середовище (географічний детермінізм), інші – біологічні чинники (расизм, соціал-дарвінізм), треті – економіку (марксизм як економічний матеріалізм), четверті – техніку і технології (технологічний детермінізм). Тих, хто вважав, що існує єдиний вирішальний фактор, називають міністами (грецьке слово «монос» означає «єдиний»). Вони вважали, що цей фактор діє однаково в усіх суспільствах і на всіх етапах історичного розвитку. Такий підхід деколи дає плоди. Може бути важливим і цікавим розгляд історії конкретного суспільства з позиції дії релігійного або господарського фактора. Але догматична абсолютизація одного фактора дає викривлену картину історичного розвитку. На даний момент усі погоджуються з тим, що історичний процес поліфакторний. На даний момент усі дослідники суспільних відносин згодні, що суспільство розвивається під впливом цілої сукупності матеріальних і духовних чинників, серед яких

практично неможливо виділити домінуючі, вони не розділяються на головні і другорядні. Фактори розвитку суспільства перебувають у взаємозв'язку, взаємно обумовлюють один одного. Практично неможливо встановити ієрархію факторів, їх підпорядкованість (хоча, деякі дослідники намагаються це зробити). Але потрібно пам'ятати, що в різні епохи різні фактори відіграють провідну роль.

Будь-яка історична подія або соціальний процес викликані однієї або групою причин. Ці причини можуть бути як ендегенними (викликані факторами, які діють у суспільстві), так і екзогенними (зовнішніми). Чіткого поділу між ними немає. Наприклад, екологічна катастрофа, епідемії є зовнішніми факторами розвитку суспільства. Але вони можуть бути викликані діями суспільства. До зовнішніх факторів відносять стихійне лихо, нашествя комах. Однак, зовнішні чинники можуть бути не тільки природними, але і соціальними (наприклад, контакти з сусідніми народами). Деякі фактори діють постійно, інші носять тимчасовий характер. Значення фактора визначається не тим, який він: тимчасовий або постійний, а силою свого впливу. Деякі тимчасові чинники можуть бути доленосними (монголо-татарська навала, Великі географічні відкриття). Зараз, в епоху глобалізації, вплив зовнішніх факторів зростає. Неможливо прогнозувати розвиток конкретної держави без урахування ситуації в світі, без урахування світового політичного, економічного та інформаційного середовища.

Розглянемо найбільш важливі й постійні фактори соціального розвитку.

1. Демографічний фактор. Він відображає кількість населення, його зростання і структуру. Самі демографічні процеси теж не є самостійними і залежать від економічного, культурного розвитку, від біологічної природи людини, водночас демографічні процеси здійснюють активний вплив на політику і економіку. Демографічне середовище – це природна передумова розвитку суспільства, а й сама вона – перетворене відображення особливостей розвитку певного суспільства. У даному випадку добре видно, наскільки нероздільні соціальні процеси.

2. Зростання людських потреб. Потреби знаходяться в перманентному зміні – з'являються нові (якісні зміни), зростання населення вимагає більшого виробництва благ (кількісні зміни). Людина – єдина жива істота, потреби якої безмежні. Таким чином, ми спостерігаємо закон розвитку потреб і

споживання. Але потрібно пам'ятати, що у людини можуть бути і добрі, і злі, і етично нейтральні потреби. Не можна допустити, щоб механізм розгортання потреб ніс загрозу людській цивілізації. Паразитарне споживацтво масового суспільства направляє цивілізації в русло, протилежне гармонійному розвитку людини і природи. Небезпека розвитку паразитарного споживацтва в тому, що воно поряд з фінансовими спекуляціями і масовою культурою може погіршити глобальні проблеми і конфлікти. Ріст і розвиток потреб виступає провідним стимулом економічного розвитку, рухає наукову творчість і технології.

3. Фактор конфлікту інтересів. Цей фактор супроводжував розвиток людського суспільства завжди. Досить сказати, що він діє вже всередині спільнот тварин. Соціальна стратифікація, виникнення різних каст, груп, шарів вело до нерівномірного задоволення потреб людей. У результаті виник конфлікт між потребами і реальним споживанням, а також у потребах споживання різних соціальних шарів і груп. Це протиріччя проявлялося в напрузі між різними класами і групами, яке виявлялося в конфліктах між багатими і бідними, в почуттях заздрості, ненависті з боку тих, які мали обмежений доступ до матеріальних благ, і страх з боку соціальних верств, які мали більш широкий доступ до суспільного багатства. У реальності конфлікти інтересів виливалися в класову боротьбу, соціальні рухи, революції та громадянські війни.

4. Духовні чинники. До цієї групи факторів відносяться мораль, релігія, мистецтво, наука. Роль цих факторів не може бути зменшена. Наприклад, трудова етика тих чи інших релігій позначилися на розвитку відповідних цивілізацій, мистецтво дозволяє в доступній формі транслювати ідеї, які змінюють світ, наука створює платформу для технологічного розвитку, технологічний розвиток дозволяє отримати економіку нового типу, новий тип економіки тягне за собою соціальне переструктурування всього суспільства.

5. Техніко-економічні фактори. До цієї групи чинників відносять сукупність технологій, яку використовує суспільство і ту систему економічних відносин, яка відображає специфіку технологій.

5. Рушійні сили, закономірність і стихійність розвитку суспільства.

Людське суспільство – це високоорганізована система, яка за складністю перевершує будь-яку систему природи. Характерною особливістю суспільства

є те, що його розвиток здійснюється через діяльність людей, які переслідують свої цілі. Ці цілі у різних людей, груп і соціальних верств можуть не збігатися. Суспільні відносини проявляються у вигляді громадських інтересів, цілей і потреб. Суб'єктивні і об'єктивні чинники, які визначають суспільний розвиток, складають поняття «рушійні сили розвитку суспільства». Оскільки суспільство сьогодні розуміється як відкрита, нерівноважна система, то розуміння рушійних сил соціальної динаміки є складною філософською проблемою.

Сьогодні поняття рушійних сил соціальної динаміки поширюється на всіх людей, на всі здійсненні ними ролі, а не тільки на обрану меншість, окремі соціальні інститути або служби. Вчинки і дії кожної людини, якими б незначними вони не здавалися, переплітаючись з вчинками інших людей, здатні поступово і непомітно трансформувати історію. Сукупний результат спільної діяльності всіх людей виступає в якості рушійної сили історії. Зміни в даному випадку відбуваються в результаті численних і різнорідних вчинків, скоєних незліченною кількістю людей. Люди в процесі повсякденності відтворюють форми свого буття, також, як вони відтворюють свою мову. Вирішальними стають латентні, ненавмисні наслідки людських дій. Приватні інтереси, егоїстичні цілі врешті акумулюються в сукупне істеричне дію, результат якого і визначає певні соціальні зміни. Такий підхід до рушіїв соціальної динаміки розвивав американський дослідник Роберт Мертон.

Серед чинників, які спонукають людей до дії, на першому місці стоять потреби і інтереси. Носіями потреб і інтересів є люди, соціальні верстви і групи. Їх діяльність по задоволенню потреб і інтересів веде вирішенню суспільних протиріч і появи нових суспільних тенденцій. Потреба це перший і найголовніший стимул будь-якої діяльності. Це об'єктивна властивість, яка відображає нагальну необхідність чогось для людини. Потреби обумовлюються особливостями умов життя індивіда, виробництва матеріальних благ. Динамічна природа потреб стимулює і спрямовує діяльність людини на зміну соціальних відносин, навколишнього середовища, на створення нових умов життя. Потреби можна розділити на природні, які обумовлені біологічною природою людей, і соціальні, які формує суспільство. У структуру соціальних потреб входять комунікативні, пізнавальні, політичні та інші. Особливу роль у структурі соціальних потреб відіграють економічні

потреби. Вони органічно пов'язані з виробництвом і споживанням. Задоволені економічні потреби видозмінюються, збагачуються і викликають до життя нові потреби.

Процес реалізації потреб відбувається через інтереси. Інтерес виступає як основний, усвідомлений, цілеспрямований фактор діяльності людей. На відміну від потреб, які мають біосоціальну природу, інтерес обумовлений соціальними процесами, виступає як продукт суспільних відносин. Інтерес, як і потреба, об'єктивний, адже ярмо витоків кореняться в економічних відносинах. Інтерес – явище історичне. Залежно від конкретно-історичних умов інтереси різних соціальних груп, спільнот, індивідів можуть бути різними. Вони можуть грати як позитивну, так і негативну роль у суспільному житті. Інтереси проявляються в різних формах. Можна виділяти групові, особисті, громадські інтереси. В особистому інтересі відбивається ставлення людини до свого власного життя, мікросередовищі, а також життя усього суспільства. Громадські інтереси включають у собі в перетвореному вигляді всі інтереси, незалежно від того, в якій сфері вони проявляються. У громадському інтересі відбиваються об'єктивні тенденції і потреби всього суспільства. Громадські та групові інтереси не можуть здійснюватися без задоволення певною мірою особистих інтересів; у свою чергу, в громадських і групових інтересах відображаються інтереси особисті.

Потреби, інтереси і суспільні протиріччя органічно взаємопов'язані. Потреби й інтереси містять внутрішні суперечності, без вирішення яких вони не можуть виконувати свої функції. Громадські протиріччя виступають одним з провідних джерел розвитку суспільства. На основі суспільних протиріч виникають нові людські потреби й інтереси, а також різні ідейні мотиви і спонукання, за задоволення яких люди ведуть боротьбу.

Як результат сукупної діяльності багатьох поколінь, які змінюють один одного, виступає загальна закономірність. У цьому ланцюзі поколінь кожне нове покоління виявляється в соціальній реальності, яка склалася до нього і без його участі. Воно в готовому вигляді переймає певний спосіб виробництва, тип культури, суспільний устрій. Таким чином, кожне покоління творить історію не з «чистого аркуша», а продовжуючи вже створене і з урахуванням тієї ситуації, яка склалася до нього. Люди не можуть вийти з суспільства. Стати над ним і виключно привільно будувати своє життя. Таким чином,

соціальна реальність виступає як задана сукупність об'єктивних умов, які склалися незалежно від людської свідомості й умов його буття. Тобто, обумовленість процесу подальшого розвитку та перетворення суспільства попереднім станом, виступає як історична необхідність. І в політиці, і в економіці, і в науці, і навіть у побуті соціальна реальність встановлює межі людського свавілля, змушує людей співвідносити суб'єктивно бажане з об'єктивно можливим. До об'єктивних умов існування людей також відносяться колективні уявлення і суспільна свідомість. Сукупність таких надіндивідуальних реалій створює об'єктивне соціокультурне середовище існування і життєдіяльності людей. Виходить, що результати діяльності одного покоління виступають передумовами діяльності іншого покоління. Нове покоління змінює світ, спираючись на вже наявні можливості. Усе це дозволяє нам говорити про те, що історичний процес закономірний, спирається на свою логіку, яка задає напрям розвитку. Між подіями минулого і сьогодення існують залежності, які не може зламати жодна свобода волі. Наявність таких залежностей дозволяє нам говорити про закони соціальної динаміки (законх історії). Разом тим, вони проявляється тільки через діяльність людей. Немає людської діяльності – немає суспільства і його історії. Історичні явища унікальні. Але не слід абсолютизувати їх унікальність. Безперечно, не буває двох однакових королів або двох однакових революцій. Але, тим не менше, порівнюючи між собою події, процеси, особистості, ми не можемо не фіксувати загальне. У прояві загальних рис історичної події полягає історична закономірність. У рамках цих закономірностей і реалізує людина свою діяльність. Однак, люди далеко не повністю усвідомлюють наслідки своєї діяльності. Це привносить в суспільно-історичний процес елементи стихійності. Люди, як правило, можуть прораховувати кінцевий результат своєї діяльності за принципом тут і зараз. Далеко не завжди люди можуть і прагнуть побачити довгострокові наслідки своїх дій. Наприклад, побудована гребля направляє русло річки в потрібному напрямку, але одночасно приводить до заболочування земель і їх втрати. Такі результати діяльності не завжди вдається прорахувати. Так само людина не завжди може прорахувати наслідки соціальних революцій, результати громадських рухів, у яких він брав участь. Суспільство виступає як арена зіткнень інтересів різних

груп, шарів, спільнот, держав. У результаті їх складної, часто конфліктної взаємодії формується результат, який і виступає як дорога історії.

Люди прагнуть поліпшити умови свого буття. Однак, переважна більшість швидко відчують своє безсилля перед соціальною реальністю, ніж свою здатність щось змінити. Можливості кожного в цьому плані обмежені. На практиці можна здійснити тільки те, що дозволяють здійснити умови соціальної реальності. Людина в своїй діяльності може враховувати соціальні закони, але скасувати їх він не може, так само, як не може скасувати закони природи. Між історичними подіями також лежать залежності, які скасувати не можна. Цим залежностям (законам історії) притаманні певні риси. Необхідно враховувати, що індивідуальність і неповторність обставин має більше значення, ніж в природі. Історичні закономірності пробиваються через хаос випадковостей. Оскільки кожна подія є поліфакторною, може бути викликана протилежними інтересами сил, які борються, то кожна подія несе в собі елемент невизначеності. Закономірність виступає як результат усіх випадковостей. Історичні події закон не встановлюють єдино можливий варіант розвитку, а вказують на його ймовірність. Те, що логічно впливає з закономірностей розвитку системи, виступає як історична необхідність. Те, що ніяк не впливає з внутрішньої логіки розвитку соціальної системи, обумовлене зовнішніми факторами, є випадковим. Наприклад, Великі географічні відкриття обумовлені внутрішньою логікою розвитку європейської цивілізації, потребою в нових торговельних шляхах і контролі над ними. Вони витікали з особливостей розвитку Європи тієї епохи, яка їм передувала. Загибель мезоамериканських цивілізацій у результаті вторгнення іспанських конкістадорів була для цих цивілізацій випадковою, вона ніяк не витікала з логіки її розвитку. Соціальні системи бувають дуже чутливі до проявів випадковості. Особливо сприятливий для історичної випадковості час перехідного періоду, коли відбуваються зрушення в розвитку суспільства і народжуються нові структури, тоді навіть найменша випадковість може мати доленосне значення. У деякі моменти історії вільна воля будь-якої групи або особистості може не розчинитися в низці подій, а стати визначальним фактором. У періоди стійкого, спокійного розвитку історичні випадковості себе виявляють рідко.

Історичні процеси розвиваються не самі по собі, подібно природним. У них виявляються суб'єктивні мотиви та інтереси людей. Ідеї – невід'ємний компонент всякого історичного розвитку. Не було б поширення ідей – не було б історії.

Дамо визначення соціальних законів, проявом яких є закони історичні. Соціальний закон – це необхідний, об'єктивний, суттєвий зв'язок між соціальними явищами, а також їх субординаційними і координаційними залежностями. Так наприклад існує зв'язок між потребами в їжі, одязі, теплі, житлі й способами задоволення цих потреб, що веде до розвитку знань, умінь, техніки і технології.

Соціальні закони універсальні, тобто однаково діють там, де зустрічаються об'єкти і явища, до яких вони належать. Але форми їх проявів відрізняються. Наприклад, монархічна влада всюди заснована на одних і тих же принципах, але в різних державах і в різні історичні періоди вона набуває різних форм (ранньофеодальна монархія, абсолютна монархія, конституційна монархія тощо). Соціальні закони існують як правила, на основі яких розвиваються соціальні явища. Часто їх прояви носять прихований характер. На поверхні ми бачимо лише тенденції розвитку.

Проте, існують філософи, які стверджують унікальність кожного соціального досвіду і заперечують повторюваність подій і тенденцій. Те, що не повторюється, не підлягає узагальненню, а значить, не може бути науково пояснено. Але унікальність явищ тільки відносна. Будь-яка війна або революція несе в собі родові ознаки всіх воєн або революцій.

Але це не означає, що розвиток суспільства позбавлений суб'єктивного фактора, проявів свободи особистості, волі народів. Історичну слободу слід тлумачити як усвідомлену можливість, тобто можливість вибору історичних альтернатив. Наприклад, у князя Володимира була альтернатива прийняття християнства від Візантії. Суб'єкт історії має можливість виходячи зі свого розуміння ситуації вибирати з декількох альтернатив, що володіють певними можливостями реалізації. Саме альтернативність історії уможливорює історичну боротьбу різних партій, угруповань, організацій. Єдина можливість, безальтернативність буває вкрай рідко, у критичні моменти розвитку суспільства. Спектр можливостей і шляхів розвитку суспільства небезмежний.

6. Проблема суспільного прогресу.

Уже в стародавній філософській традиції постало питання про спрямованість руху суспільства (Гесіод, Протагор, Лукрецій Кар). Це питання покликано не просто задовольнити людську допитливість, а й дати надійні підстави життєдіяльності особистості і суспільства. Прагнення людини до вищої розумної мети, до ідеалу блага, який спокутує всі жертви і страждання, є фундаментальною умовою існування людства. Поза такого прагнення неможливо гідне сьогодення і майбутнє. Тому питання про прогрес слід розглядати як життєве питання всього людства. У перекладі з латинської, слово прогрес означає «успіх», «рух вперед». Традиційно під прогресом розуміють напрямок руху від простого до складного, від менш до більш досконалого. Це тип розвитку, при якому відбувається ускладнення системи (в нашому випадку – суспільства), зростає міра його динамічності, організованості, цілісності, з'являються нові функції і більш різноманітні можливості розвитку. Можна говорити про прогрес системи в цілому, а також про прогрес її окремих елементів. Так трактує прогрес і розвиток суспільства оптимістичний підхід.

Представники песимістичного підходу заперечують ідею поступального висхідного розвитку людства. З їх позиції, рух суспільства пов'язаний з постійним погіршенням, деградацією, розпадом. Ідеї регресивного розвитку представлені і в світових релігіях.

У науковий обіг термін прогрес увів представник французької просвітницької філософії Ж.А. Кондорсе. На його думку, прогрес проявляється в розвитку пізнавальної здатності людини. Розвиток цієї здатності від покоління до покоління постає як прогрес людського розуму. Цей філософ уважав, що обмежень для людського розуму не існує, його можливість удосконалюватися нескінченна, успіхи в цьому вдосконаленні незалежні ні від якої сили, яка бажає його зупинити. Швидкість прогресу може бути різною, але ніякий розвиток не може піти назад.

Г. Гегель запропонував розглядати суспільство як один з моментів розвитку абсолютної ідеї, якому притаманний рух до досконалості. Для нього прогрес – це прогрес ідей, вся історія якого закладена в абсолютному дусі. Крім лінійних теорій прогресу мали місце і циклічні. Наприклад, Д. Вико ділив історію

людства на епохи, кожна з яких проходить періоди народження, розквіту, занепаду і загибелі.

О.Конт розглядав прогрес як покращення, вдосконалення існуючого порядку. Г. Спенсер розглядав прогрес як універсальний і єдиний для всіх перехід від одноманітності до різноманітності. Прогрес, за Г. Спенсером, це повільна Еволюція, рух від простого до складного, яка характерна і для всього Всесвіту і для людства. К. Ясперс уважав можливим прогрес в окремих сферах при застої і навіть регрес в інших. Він уважав, що людська доброта і мудрість не прогресують, прогрес можливий тільки в знаннях, техніці та нових людських можливостях.

У Новий час в Європі ідея прогресу знайшла риси могутньої наукової теорії. Суть цієї теорії полягала в тому, що людські суспільства з деякими змінами і відхиленнями, закономірно рухаються шляхом стадіального ускладнення і поступального розвитку від варварства, злиднів і невігластва до цивілізації, демократії і освіти, до торжества розуму, а значить, уніфікованої та розумної організації. Будучи якісно розробленою теоретично, ідея прогресу несла в собі потужний ціннісний заряд, фундаментальний оптимізм. Ідея прогресу стала надбанням масової свідомості, проникла в усі верстви суспільства, увійшла в побут мислення і мови. У своїй еволюції прогрес, що з'єднався з ідеологією, перетворився на свого роду релігійну свідомість (релігію прогресу). Релігія прогресу показала свою мобілізуючу силу, здатність виступати в якості потужного стимулу соціально-політичної дії, акумулювати енергію і готовність її прихильників боротися за створення земного раю для всього людства. Вона стала стимулом для багатьох революціонерів. Ідея прогресу призвела до розгляду розвитку суспільства як процесу лінійного. Існуючі суспільства ранжирувалися за шкалою «розвиненіші – менш розвинені», менш розвинені потребують опіки з боку більш розвинених. При цьому, розвинені країни в ідеї прогресизму грають роль зразків для нерозвинених. Її взяли на озброєння політики: від її імені політичні діячі звинувачують один одного в ретроградстві, консерватизмі, в занадто «чорному» мисленні.

Однак, уже в XIX столітті з'явилися сумніви в продуктивності ідеї прогресизму. У XX столітті сильного удару по прогресизму завдали дві світові війни і встановлення в Європі тоталітарних режимів.

Можна виділити дві версії суспільного прогресу. Перша розуміє прогрес як автоматичний, природний, неминучий, гарантований. Тут неважливо, направляє його Бог або він іманентно властивий історії. Друга розглядає прогрес як результат цілеспрямованої людської активності. Тут провідна роль відводиться суб'єктивному фактору, самій людині, покликаний творити суспільний прогрес. У зв'язку з цим прогрес трактується як щось, що може бути досягнутим, сконструйованим, затвердженим, тобто, прогрес вже не гарантується історією, а стає в залежність від творчих зусиль і боротьби суб'єктів соціальної дії. Тут прогрес вимагає не споглядального очікування, а активних творчих дій. Обидва ці підходи таять пастки для людства. На ділі виходить, що віра в прогрес знімає відповідальність за майбутнє соціального буття. Немає необхідності боротися за більш досконалі форми людського буття, проти проявів деструктивності, якщо історія сама все влаштує. Звідси легковірний оптимізм і безтурботність. Теорія гарантованого прогресу дозволяє кожному новому поколінню вважати себе краще попередників, а це небезпечно, оскільки знижує пильність і вимоги до себе. Інтерпретація прогресу як виключного результату людської активності таїть в собі не менше небезпек. Вона може вести до утопізму, деструктивності і волюнтаризму.

У реальному людському розвитку присутні такі форми, як прогрес, антипрогрес, регрес. Антипрогрес – це такий розвиток, у ході якого виникають принципово нові форми суспільного буття і свідомості, які несуть наявний деструктивний характер, що призводить до руйнування особистості і суспільства. Антипрогрес часто виступає в масці прогресу у вигляді модних навчань і проектів, у формі псевдодосягнення сучасності. Регрес – це зворотній рух, повернення до старих етапів соціальної еволюції, які зовсім не обов'язково були гірше нових, які їх змінили.

Необхідно знайти надійний критерій прогресу. Таким повинен бути гуманістичний критерій. Якщо в процесі розвитку людина формується як цілісна тілесно-душевно-духовна істота і отримує можливість повною мірою розкрити свій потенціал, то ми можемо стверджувати, що суспільство прогресує.

План

- 1. Проблема суб'єкта соціального розвитку.**
- 2. Типологія соціальних змін.**
- 3. Фактори соціальних змін.**
- 4. Рушійні сили, закономірність і стихійність розвитку суспільства.**
- 5. Проблема суспільного прогресу.**

Питання для самоконтролю (надайте невеликі відповіді на ці запитання – на сторінку кожне).

1. Які фактори сприяють саморозвитку суспільства.
2. Чи є розвиток суспільства закономірним?
3. Чи можливий безперервний суспільний прогрес?
4. Чи має значення активність людини в історичному розвитку?
5. Чи має місце випадковість та стихійність у розвитку суспільства?

Література:

1. Каріков, С. А.. Філософія. Розділи: Філософська антропологія, соціальна філософія, філософія культури . - Х. : НУЦЗУ, 2011. - 128 с.
2. Кузь, О. М.. Репрезентації суб'єктності в постсучасності; - Х. : ІНЖЕК, 2010. - 310 с.
3. Валуйський О. О. Філософія суспільства : навч. посіб.: КНТЕУ. 2013
4. Буття людини в суспільстві: відносини, спілкування, духовність. Історико-філософський ракурс ; - К. : Промінь, 2010. - 480 с.
5. Горлинський, В. В.. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір / В. В. Горлинський. - К. : ПАРАПАН, 2017. - 377 с.
6. Попов, М.В. Філософія: підруч. для студ. навч. закл. III-IV рівнів акредитації / М. В. Попов. - К. : Медицина, 2018. - 343 с.
7. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика): підручник ; . - Х. : ХУПС, 2017. - 410 с.

